

Dušan Biber

JUGOSLOVANSKI PARTIZANI IN BRITANCI V 1944. LETU

Za to obdobje žal ni objavljena nobena britanska zbirka dokumentov iz serije *British Documents on British Foreign Policy*. Pisec tega referata je izbral in uredil zbirko britanskih diplomatskih dokumentov v srbskohrvatskem in slovenskem prevodu *Tito-Churchill strogo tajno*, Zagreb, 1981 o odnosih na najvišji ravni med partizani in Britanci od 1943. do 15. maja 1945. leta. Relevantna literatura je navedena v tej knjigi in je tu ni potrebno ponavljati.

Osnovno britansko delo za našo temo je še vedno Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Volume 3, London, 1971. Referati konference v Cumberland Lodge so zelo pomembni in zanimivi; objavila in uredila sta jih Phyllis Auty in Richard Clogg, *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, London, 1975. Isto velja za delo Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976. Obe knjigi je skupaj v eni izdala založba Globus v Zagrebu 1978 pod skupnim naslovom *Britanska politika prema Jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu*. F. H. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*, Volume 3/1, 33. poglavje, str. 137—172, London, 1984, je več kot samo obrobne pomena za našo temo. Na tretjem britansko-jugoslovanskem kolokviju zgodovinarjev v Imperialnem vojnem muzeju (Imperial War Museum) v Londonu v dneh 13. do 15. decembra 1982 je H. W. King prispeval pomemben referat »The British Mission at Drvar« (Britanska misija v Drvarju), Ralph Bennett pa »Ultra and Drvar« (Ultra in Drvar).

Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb, 1983 je rekonstruiral in analiziral dejavnosti svojega nekdanjega predstojnika (bil je namreč šef njegovega kabineta). Uporabljal in citiral je britanske dokumente iz omenjene zbirke *Tito-Churchill*, prav tako tudi Branko Petranović, *Revolucija i kontra-revolucija u Jugoslaviji (1941—1945)*, I, II, Beograd, 1983. Njegova politološka analiza dogodkov v 1944. letu, zlasti 5. del II. zvezka, str. 123—248, je zanimiv vir za možno reinterpretacijo zgodovine v postitovem obdobju. Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb, 1983 je izredno zanimiv in nepogrešljiv vir za zgodovinarje in politične analitike, ki se zanimajo za to problematiko in obdobje. Velebit je bil na čelu jugoslovanske partizanske vojaške misije na Bližnjem

---

(Referat na mednarodnem znanstvenem posvetovanju »Britanska politična in vojaška strategija v Srednji, Vzhodni in Jugovzhodni Evropi v 1944. letu« v Imperial War Museumu v Londonu v dneh 10.—12. decembra 1984.)

vzhodu in v Londonu v letih 1943.—1945. ter zvezni oficir pri britanski misiji pri Vrhovnem štabu. Omenjeno delo je pomemben vir iz prve roke. Zanimivo je tudi zaradi inteligentne, osebno angažirane interpretacije britanskih dokumentov, citiranih ali povzetih predvsem iz sicer neomenjene zbirke *Tito-Churchill*. Žal pisec, z redkimi izjemami, ni mogel navajati ali citirati svojih lastnih poročil. Elisabeth Barker, *Tito and the British*, v: *Times Literary Supplement*, 10. avgusta 1948 je napisala pomembno kritično poročilo o nekaterih jugoslovanskih delih o tej tematiki.

Glavni vir za temo tega referata so Josip Broz-Tito, *Sabrana djela*, zlasti zvezki 18—20, Beograd, 1984 in 23—25, Beograd, 1982, ki so sicer že tiskani, ne pa že v prodaji oz. distribuciji. Vendar se odnosi z Britanci v 18., 19. in 20. zvezku le mimogrede omenjajo, brez politične analize ali ocene.

Zbrana dela Edvarda Kardelja zdaj pripravljajo za objavo; urednik za vojno obdobje je prof. dr. Tone Ferenc.

Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, I, II, Zagreb, 1978 in obširnejša izdaja pod istim naslovom v štirih zvezkih, Zagreb, 1983 je zelo pomemben vir za povojno (novo) oceno naše teme. Njegovi spomini na Tita (II, 224—243) v izdaji 1978, ki niso ponatisnjeni v izdaji iz 1983. leta, so posebno zanimivi, prav tako tudi spomini: Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1980, ki so objavljeni tudi v angleškem in nemškem prevodu.

Iz doslej objavljene znanstvene literature in zbirke dokumentov kot tudi iz neobjavljenih dokumentov lahko izberemo nekatere najbolj pomembne točke in probleme, ki ilustrirajo spore, sumničenja in nesporazume med jugoslovanskimi partizani in Britanci v 1944. letu:

- a) zavezniško izkrcaje in možna (ne)intervencija v Jugoslaviji;
- b) mednarodno priznanje narodnoosvobodilnega gibanja;
- c) položaj kralja Petra in monarhije;
- d) ustanovitev in čas sestave skupne jugoslovanske vlade;
- e) ocene in položaj v Srbiji;
- f) gverila ali redna vojska, oboroževanje in strategija;
- g) obveščevalne dejavnosti.

Seveda je tu še cela vrsta pomembnih in zanimivih vprašanj v bilateralnih odnosih, npr. kaj storiti z vojnimi ujetniki jugoslovanskega porekla, ki so služili v italijanskih oboroženih silah; partizansko-sovjetski odnosi in zavezniki; politika nasproti Bolgariji in Grčiji (makedonsko vprašanje), Italiji in obnovljeni Avstriji; dejavnosti jugoslovanskih partizanov v Italiji in trenja z zavezniki; položaj in ravnanje z nemškimi vojnimi ujetniki v partizanskem ujetništvu; (ne)omejeno gibanje britanskih zveznih oficirjev na partizanskem osvobojenem ozemlju; nadzorstvo nad načrtovanimi in vzpostavljenimi zavezniškimi pomorskimi in letalskimi oporišči na osvobojenem ozemlju Jugoslavije; vprašanja in trenja v zvezi z oskrbo prek ALM in UNRRA Jugoslaviji, itd.

V tem referatu bo tekla beseda predvsem o sumničenjih in nesporazumih, kot jih je mogoče razbrati iz internih tekstov, ki niso bili namenjeni javnosti. Pri tem pisec izhaja iz hipoteze, da so britanski viri udeležencem našega posvetovanja dobro znani in da nima smisla povzemati po že objavljeni literaturi.

Ker Titova *Zbrana dela* v slovenščini še ne zajemajo tu uporabljenih zvezkov, so citati navedeni po izvorniku.

Edvard Kardelj je že 17. januarja 1943. leta poslal Titu dolgo pismo, v kateremu je poudaril politični in strateški pomen Hrvatske. Menil je, da bo s pravilno politiko osamitve voditelja HSS Mačka mogoče ustvariti »dovolj trdno podlago, s katero bomo lahko zlomili velikosrbske hegemoniste, ki bodo vsekakor ostali jedro reakcionarnega odpora v prihodnosti«. Kardelj je bil zaskrbljen glede možne zavezniške intervencije v Jugoslaviji in pri tem ni izključeval celo oboroženih spopadov. Zapisal je:

»Pri tem niti ne računam na najtežjo možnost — vendar je tudi ne izključujem — na možnost oboroženega spopada z imperialističnim interventni, marveč kratko malo z možnostjo, da bi intervencija prišla sem v 'legalni' obliki, kot zaveznik, ki nas bo kot vojaško silo formalno priznal, ki pa bo že samo s svojo navzočnostjo ustvaril možnost, da tudi reakcija formira svojo vojsko in se opre na elemente sedanjih okupatorskih režimov ter na tiste množice, ki jih s svojo akcijo in propagando nismo mogli zajeti v naš politični vpliv. Omahljivci se bodo pod vplivom tuje intervencije oprli na reakcijo, ki se bo eventuelno pojavila pod demokratičnimi zastavami. Ni dvoma, da bi se v takšnem primeru položaj in razmerje sil spremenila v našo škodo. Četudi bi mi istočasno dobili pomoč od ZSSR, bi bil naš položaj vendarle težak. Razen tega mislim, da moramo pri tem računati s spopadom imperializma z ZSSR v drugačni obliki. [...] Sile moramo torej grupirati okoli naše partije tako, da bomo preprečili tudi morebitne odkrite protisovjetske napade, ki bi jih morda poskušali izpeljati ravno na našem ozemlju. Prepričan sem, da je nova jugoslovanska 'vlada' v Londonu rezultat odločne volje angleških imperialistov, da te baze ne prepustijo ZSSR. Borili se bomo torej za to bazo vztrajno in z vsemi sredstvi.«¹

Ta citat iz prejšnjega, drugačnega obdobja, čeprav ga ne velja tolmačiti kot trajno in nespremenljivo stališče, je potrebno upoštevati, če želimo boljše razumeti poreklo in naravo globoko zakoreninjenih sumničenj o pravi naravi sleherne možne zavezniške vojaške operacije na tleh Jugoslavije. Osemnajst mesecev kasneje je maršal Josip Broz-Tito o tem pisal maršalu Stalinu. Titovo pismo z dne 5. julija 1944 so šele nedavno objavili v Sovjetski zvezi in kopije doslej niso našli v jugoslovanskih arhivih:

»Saveznici do sada još nisu pred nas postavili pitanje njihovog iskrcavanja na teritoriji Jugoslavije. Moram da kažem da takvo iskrcavanje nama ne bi bilo drago, jer sam uveren da će nam praviti neprilike u zemlji, zbog čega bi moglo dolaziti do raznih sukoba. Ali, ako dodje do pregovora o iskrcavanju mi ćemo predložiti da to budu što manje snage i, ako se prihvati, uglavnom na sektoru Istre i Hrvatskog Primorja. [...] U slučaju iskrcavanja mi ne možemo pristati na njihovu ma kakvu vojnu i civilnu vlast u našoj zemlji [...] jer kod nas postoji kako vojna tako i civilna vlast. Isto tako nećemo pristati da bilo kakva naša jedinica bude pod njihovom komandom.«²

¹ *Komunist*, Ljubljana, 24. avgusta 1979, str. 16, kot to citira neobjavljeno Kardeljevo pismo Titu Mišo Leković.

² *Voprosi istorii KPSS*, Nr. 9, 1984, 14—15.

Z vsjo potrebno kritičnostjo in rezervo, kakršno zahteva obravnavanje nemških obveščevalnih poročil, bi lahko citirali in razmišljali o idejah sekretarja CK KP Hrvatske, kakor jih je v pogovoru z njim zabeležil ing. Hans Ott v prvi polovici oktobra 1944, torej tik pred razrešitvijo Andrije Hebranga:

»Ta je hotel predvsem zvedeti, če se bo Nemčija rajši sporazumela z Angleži ali z Rusi; hotel pa je tudi slišati, če smo mi v ta namen že navezali kak stik z Anglijo. Partizani se zato niso razveselili Churchillovega obiska v Moskvi. Boje se, da so Sovjeti prepustili Anglo-Amerikancem Trst, Istro in sosedni prostor. Hebrang je izjavil, da se nacionalni Srbi sedaj močneje opirajo na Anglo-Amerikance, s čimer se tem odpirajo možnosti za izkrcanje, kar partizani ostro odklanjajo.«³

Kot vemo iz že objavljenih dokumentov, je maršal Tito 13. avgusta 1944 privolil v sodelovanje z zavezniškimi enotami v severovzhodni Italiji in v Sloveniji v primeru zavezniškega izkrcanja; prav tako tudi v poveljevanje nad združeno jugoslovansko mornarico s strani vrhovnega zavezniškega poveljnika na Sredozemlju.⁴

Vendar pa je Edvard Kardelj že 9. septembra 1944 pisal Mihi Marinku: »Izgleda samo že skoraj popolnoma gotovo, da onega obiska v Istri ne bo in da torej pričakujte samo pritiske z zapada. Zato budno spremljajte dogodke in ukrenite vse, kakor smo se dogovorili.«⁵

Vendar pa je bil, kot kaže, maršal Tito med svojim obiskom v Moskvi presenečen ob radijskih nepreciznih novicah o izkrcanju v Jugoslaviji, saj je 30. septembra 1944 poslal vrhovnemu štabu nujno depešo: »Najhitnije pošaljite kratak izveštaj o tome šta je sa iskrcavanjem Saveznika na dalmatinskoj obali i otocima. Dalje kakva je vojna situacija u Hrvatskoj i Sloveniji.«⁶ Podobna zaskrbljenost se čuti iz Titove depeše 2. oktobra 1944, poslana Rankoviću iz Moskve: »U vezi s iskrcavanjem savezničke vojske u Albaniji treba da preduzmete sve mjere opreznosti. Nigdje bez našeg odobrenja savezničke vojske ne mogu stupiti na teritoriju Jugoslavije. Izdajte naredjenje u moje ime Štabu Osmog korpusa, Južne grupe i Drugom korpusu kao i Glavnom štabu Hrvatske, da zauzmu sve strategijske tačke i da budu veoma budni u odnosu na obalu Jadranskog mora kako bi bile osujećene bilo kakve po nas neočekivane akcije. [...] Za Andriju. Košutića stavite pod nadzor. Izolujte ga od Čerčila [Randolpha].«⁷

Vendar je tri tedne kasneje, dan po osvoboditvi Beograda, maršal Tito kljub taki napeti atmosferi, med svojim bivanjem v Vršču 21. oktobra osebno dal dovoljenje za izkrcanje, tako imenovane »Floyd Force« pri Dubrovniku.⁸ Tri dni kasneje je Tito privolil v izkrcanje enote komandosov, ki naj bi ščitila britansko artilerijo;⁹ dva dni kasneje pa je to omejil na največ 500 mož.¹⁰

³ National Archives and Records Service, Washington, T-120, trak 5793, posnetek H 306731, teleks poslanika Kascheja Auswärtiges Amtu 15. oktobra 1944.

⁴ Dušan Biber (urednik), *Tito-Churchill*, strogo tajno, Zagreb, 1981, 285—286.

⁵ Arhiv CK SKJ, CK KPJ 1944/291.

⁶ Josip Broz - Tito, *Sabrana djela*, (dalje SD) zv. 23, 213.

⁷ Tito, SD, zv. 23, 220. Prim. Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb, 1983, 321.

⁸ Prav tam, zv. 24, 113.

⁹ Prav tam, 124.

¹⁰ Prav tam, 130.

Toda že 19. novembra 1944 je maršal Tito nujno zahteval od komande morarice obvestilo, koliko Angležev je v Dubrovniku in kdo jim je dovolil vstop v mesto. Tito je bil obveščen, da so Angleži štitali ustaške in četniške zločince in da so paralizirali ter onemogočili partizansko oblast v Dubrovniku. Ukazal je, da naj bo ena divizija v pripravljenosti, da bi lahko hitro likvidirala sleherni incident. »Englezi mogu samo u sporazumu s vama da vas potpomazu u pojedinim akcijama. Bez vašeg znanja i odobrenja oni ne mogu voditi samostalno nikakve akcije,« je poudarjal Tito.¹¹ Ostro je pokaral štab Drugega korpusa, ker je brez njegovega dovoljenja sprejel dve artilerijski enoti zaveznikov kot pomoč v akcijah v Črni gori in Hercegovini.¹² Tito je ukazal drugi dalmatinski brigadi, naj takoj odide v Dubrovnik in »onemoguči provokacije raznih neprijatelja.«¹³ Toda po razgovoru z višjim zavezniškim zveznim oficirjem podpolkovnikom Maxwellom je maršal Tito 26. novembra 1944 ukazal, naj zavezniška artilerija še naprej ostane v akciji, zavezniško patroljo, aretirano pri Stolcu, pa je bilo treba takoj spustiti in o tem poročati.¹⁴ 10. decembra 1944 je maršal Tito izdal nov ukaz: »Štetno je i besciljno zalaganje engleskih baterija sjeverno od Podgorice i još više njihovo prebacivanje u Berane. Prema tome, to na pogodan način odbijte. Budite precizni u razgovoru sa Saveznicima. Ne pozivajte se na neka kategorička naredjenja Vrhovnog štaba.« Po končanih operacijah v Črni gori je bilo potrebno vso britansko artilerijo poslati v Dubrovnik. Tito je poudaril, da zavezniške baterije niso imele dovoljenja za delovanje v Beranih in v Splitu; odtod so se morale umakniti.¹⁵

Vendar pa lahko domnevamo, da ni šlo zgolj za strateško in krajevno vojno situacijo; nekaj dni prej so britanske enote začele z intervencijo v Atenah. V novem ukazu je Tito 1. januarja 1945 vztrajal pri zahtevi, da sodelovanje britanske artilerije pri operacijah v smeri proti Mostarju ni potrebno; to naj bi na primeren način sporočili Britancem.¹⁶ Kljub temu pa je bilo še 3. januarja 1945 govora, da bo »Floyd Force« uporabljena kasneje na nedoločenem mestu.¹⁷ Slednjič so bile te britanske enote konec januarja 1945 odpoklicane in evakuirane iz Jugoslavije.¹⁸

Vladimir Velebit se vprašuje v svojih spominih, zakaj je maršal Tito sploh dovolil izkrcavanje britanskih enot v tako kočljivem mednarodnem položaju.¹⁹ Velja opomniti, da je po britanskih virih v pogovoru z letalskim maršalom Elliotom, poveljnikom Balkan Air Force Vladimir Velebit 20. oktobra 1944 privolil, da se »Floyd Force« izkrca pri Dubrovniku; torej prav na dan osvoboditve Beograda. Mar je ta dogodek spodbudil maršala Tita, da je dal svoje

¹¹ Prav tam, zv. 25, 24; prim. V. Velebit, n. d., 335—336.

¹² Prav tam, 44.

¹³ Prav tam, 45.

¹⁴ Prav tam, 61. Prim. Dušan Biber, Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, *Borec*, 1984, št. 5, 330—332.

¹⁵ Prav tam, 99.

¹⁶ Prav tam, 179.

¹⁷ Prav tam, 183.

¹⁸ Prim. D. Biber, Tito-Churchill, 373, 376, 380, 414, 418—420, 438, 456, 457; isti, Britanske misije o Titu, *Borec*, 1982, št. 10, 528; isti, Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, *Borec*, 1984, št. 5, 330—332.

¹⁹ V. Velebit, n. d., 335—337.

soglasje naslednjega dne kot protiutež sovjetski udeležbi v beograjski operaciji?²⁰

Vsekakor so vprašanja možnega zavezniškega izkrcanja v Jugoslaviji obravnavana tudi na najvišji ravni med maršalom Titom in britanskim ministrskim predsednikom Winstonom Churchillom. Ali, kot je Churchill sam zapisal v svoji beležki: »... pristali bomo, kjerkoli bomo hoteli, izkrcali bomo, karkoli bomo hoteli in toliko, kolikor se nam bo zdelo potrebno.«²¹ Bolj vljudno pa v svoji poslanici Titu dne 3. decembra 1944: »Ni mi jasno, kako naj bi to dosegli, ne da bi imeli zavezniki možnost, da docela svobodno pošiljajo svoje pomorske, kopenske in letalske sile kamorkoli v Jugoslavijo, kjer lahko pobijejo največ Nemcev. [...] Mogoče Vas ambicije, ki jih imate glede zasedbe italijanskih ozemelj na severu Jadrana, navajajo k temu, da s sumničenjem in odporom gledate na vse vojaške operacije, ki jih začenjamo proti Nemcem z vaših obal.«

Churchill je kar najbolj naravnost, brez ovinkov in skoraj brutalno svaril: »Najbrž mi ni treba posebej poudarjati, kako bi vplivalo na naše odnose, če bi kaka Vaša baterija namenoma streljala na kako ladjo Njegovega Veličanstva.«²²

Vendar pa to svarilo ni napravilo željenega vtisa. Maršal je 7. decembra, potem ko je prejšnji večer prek brigadirja Macleana prejel Churchillovo poslanico in ko se je začela britanska intervencija v Grčiji, dal jasne in odločne ukaze štabu mornarice: »Vi trebate organizovati i urediti cio obalski pojas i njegove sektore. Obalske topove postaviti i urediti na važnim strateškim tačkama obale. Organizujte službu veze i javljanja duž cjele obale.«²³ Tito je izrecno prepovedal, da bi v Boki Kotorski in drugih pristaniščih odstranili obrambne morske mine; brez dovoljenja in poprejšnje najave vrhovnemu štabu se ni smel izkrcati noben Anglež na jugoslovansko ozemlje.²⁴

Vendar pa so Britanci tedaj le dobili dovoljenje, da v Zemuniku pri Zadru zgradijo začasno letališče, da tja pošljejo osem letalskih oficirjev in dvanajst spremljevalcev; seveda pod strogim nadzorstvom. To število je bilo že 11. decembra 1944 povečano na šestdeset, od teh osemindvajset oficirjev.²⁵ Vsekakor je bil Titov ukaz Glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske 9. decembra 1944 zelo nedvoumen: »Samostalno formiranje aerodroma ne možemo nikome dovoliti na našoj teritoriji. Kontrola nad ljudima koji dolaze i odlaze mora biti naša. Jednjom riječju, areodromi su naši, a oni se njima koriste.« Značilno je, da so Britanci sprva prišli v Zadar brez odobritve vrhovnega štaba.²⁶ Glavni štab NOV in PO Makedonije pa je 12. decembra 1944 dobil strog Titov ukaz: »Ni u kom slučaju ne smijete dovoliti da makedonska brigada iz Grčke predje natrag u Grčku. To bi bio medjunarodni skandal u ovo vrijeme. Snosite svu odgovornost za to.«²⁷

²⁰ D. Biber, n. d., *Borec*, 1984, št. 5, 331—332; PRO (Public Record Office), WO 204/1345, BAF 481.

²¹ D. Biber, *Tito-Churchill*, 375.

²² Prav tam, 384—385.

²³ Tito, SD, zv. 25, str. 90.

²⁴ Prav tam, 97, 106.

²⁵ Prav tam, 95, 102.

²⁶ Prav tam, 96.

²⁷ Prav tam, 103.

Maršal Tito je šele 21. decembra 1944 odgovoril na Churchillovo poslanico, med drugim tudi naslednje: »V zadnjem odstavku svojega pisma namigujete, da sem nemara sumničav glede Vaših nagibov, kar zadeva željo, da bi izkricali zavezniške čete na jugoslovanskem ozemlju ali na ozemlju, ki ga Jugoslavija zahteva zase. Zagotavljam Vam, da to ne drži. Mi nimamo nikakršnega namena, da bi poskušali prejudicirati odločitve mirovne konference, in prepričani smo, da se glede tega tudi stališče naših velikih zaveznikov ne bo razlikovalo od našega. Kar pa zadeva namestitve zavezniških čet na našem ozemlju, pa prav gotovo ne boste zanikali, da je povsem naravno, če želimo, da se posvetujete z nami glede tega, kakor tudi glede vseh drugih zadev, ki se tičejo naših ozemeljskih pravic in nacionalne suverenosti.«²⁸

Edvard Kardelj pa je bil glede teh vprašanj zaskrbljen že 2. januarja 1944, ko je zapisal: »Nemške sile v Jugoslaviji so zelo velike. Očitno je, da so one strateška rezerva Nemcev za primer izkrcanja na jadranski obali.«²⁹ Med Churchillovim obiskom v Moskvi je 10. oktobra 1944 Kardelj sporočil CK KP Slovenije: »Ni dvoma, da bodo nekateri Angleži in Amerikanci podpirali italijanske imperialistične tendence. [...] Po dosedanji praksi lahko rečemo, da bo ostalo naše tisto, kar bo v rokah naše vojske. [...] Na vsak način je treba stremeti za tem, da boste osvojili Trst in Gorico pred zavezniki in da boste dovolj zgodaj začeli biti boj z Nemci za ti dve mesti.«³⁰

Ali, kot je to sredi tržaške krize 1945. leta zapisal Winston Churchill sam: »Posest je devet desetih zakona.«³¹

Vsekakor pa lahko predpostavljamo, da sta največ skrbi povzročala britanska vojaška intervencija v Grčiji in dejstvo, da Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije še ni bil mednarodno priznan; vprašanja meja so seveda postala aktualna predvsem ob koncu vojne. Maršal Tito je samo enkrat v svoji poslanici Churchillu 9. februarja 1944 zahteval, naj zavezniki priznajo Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije kot edino zakonito jugoslovansko vlado.³² Kasneje je vrhovno poveljstvo Rdeče armade sklenilo sporazum s tem komitejem, ne pa s kraljevsko jugoslovansko vlado, ki ji je predsedoval dr. Ivan Šubašić, o vstopu sovjetskih čet v Jugoslavijo in njihovem kasnejšem umiku po zaključku vojaških operacij. To naj bi bil očitno precedens za podobne sporazume z zavezniki, vendar ni do tega nikoli prišlo.

Vprašanje jugoslovanske monarhije in kralja Petra je prevladovalo v vrhunskem dopisovanju in osebnih stikih skozi vse leto 1944. Ni potrebno podrobno navajati in analizirati vse faze tega skoraj ključnega vprašanja, ki je zelo dobro dokumentirano v objavljenih virih.³³ Britanci so pritiskali in se zavzemali za sporazum med maršalom Titom in kraljem Petrom.³⁴ Maršal Tito je bil voljan sprejeti kralja Petra kot pilota v svoje letalske enote, ne pa kot

²⁸ D. Biber, *Tito-Churchill*, 408.

²⁹ Arhiv CK ZKS, št. 377, trak 11—36, VI/44.

³⁰ Prav tam, brez številke.

³¹ *Foreign Relations of the United States*, 1945, vol. 4, 1125.

³² D. Biber, *Tito-Churchill*, 87.

³³ Prav tam, 69, 79—82, 86, 87, 90, 102, 103, 105, 112, 115, 116, 127, 140, 143, 167, 191, 193—195, 199, 202, 206, 214, 273, 277, 280, 290, 320, 348, 359, 363, 408.

³⁴ Prav tam, 66—68, 70—74, 76—78, 80—84, 89, 91, 96, 99, 101—103, 105, 119, 127, 140, 167, 174, 176, 181—185, 187, 190—192, 199, 201, 202, 208, 209, 211, 213—215, 220—222, 225—227, 231, 273, 287, 290, 323.

državnega poglavarja, skupaj z njegovo kraljevsko vlado na jugoslovansko ozemlje. Tito se je izogibal vabilom in vsem sestankom, kjer bi se lahko nepričakovano srečal s kraljem Petrom; vendar pa je bil dovolj taktičen in takten, da takega sestanka ni kategorično in nepreklicno odklonil.³⁵

Po dobro znanem sporazumu Tito-Šubašić, sklenjenem na Visu, je nastalo vprašanje, kdaj in v kakšnih okoliščinah sestaviti skupno in enotno jugoslovansko vlado. To se je zgodilo, kot vemo, šele 7. marca 1945. Dr. Ivan Šubašić, ministrski predsednik kraljevske vlade, je to predlagal maršalu Titu že 30. avgusta 1944.³⁶ Tito se ni strinjal s tem predlogom; menil je, da se bo to rešilo ob svojem času.³⁷ Vendar pa je Anthony Eden podprl Šubašičev predlog in se zavzel za takojšnjo sestavo enotne vlade.³⁸

Maršal Tito pa ni bil prav nič impresioniran s to Edenovo potezo; odgovoril je 18. septembra 1944, nekaj ur pred svojim skrivnim in strogo tajnim odletom z Visa prek Krajove v Moskvo. Titov odgovor, ki je bil v istem smislu kot prej Šubašiću, je znan samo po povzetku v Woodwardovi uradni zgodovini britanske zunanje politike v drugi svetovni vojni. Kakorkoli že to zveni neverjetno in čudno, je dokument s Titovim odgovorom ostal zaprt v Public Record Officeu, kopija pa doslej ni bila odkrita v kakšnem jugoslovanskem arhivu. Sklepamo in domnevamo lahko, da so bili komentarji v Foreign Officeu, ne pa vsebina Titovega odgovora, takšne narave, da ta še ni na voljo znanstveni javnosti.³⁹

Vendar pa je maršal Tito po svojem obisku v Moskvi očitno spremenil svoje stališče. V odgovoru na Šubašičev telegram z dne 28. septembra 1944 je Tito sprejel ta predlog in povabil dr. Šubašića, naj ga obišče v Jugoslaviji. Generalmajor dr. Vladimir Velebit je Titov telegram izročil dr. Šubašiću prav na dan 9. oktobra 1944, ko sta se Churchill in Stalin dogovorila o znamenitem sporazumu »fifty-fifty«.⁴⁰ Lahko domnevamo, da je bilo to vprašanje na dnevnem redu sestanka Tito-Stalin v Moskvi, vendar ni na voljo nobenega sočasnega primarnega vira o vsebini teh pogovorov. Znano je, da sta maršal Tito in Šubašić sklenila nov, takoimenovani beograjski sporazum 1. novembra 1944, ki je bil dopolnjen 7. decembra 1944, potem ko se je dr. Ivan Šubašić vrnil z obiska v Moskvi.⁴¹

V takšnih okoliščinah je položaj v Srbiji vzbujal mnogo skrbi. Winston Churchill je v svoji poslanici Titu 17. maja 1944 najavil odpust Puričeve kraljevske begunske vlade in dodal: »Ne vemo, kaj se bo zgodilo v srbskem delu Jugoslavije. Tam ima Mihailović zagotovo močan vpliv kot vrhovni poveljnik in nikjer ni rečeno, da bo ob svoj vpliv, če bo nehal biti vojni minister. Ne moremo predvidevati, kaj bo naredil. Tam je tudi množica, morda gre za 200 000 srbskih kmečkih posestnikov, ki so proti Nemcem, toda izrazito srbsko nacionalno razpoloženi in ki so seveda pristaši zasebne kmečke posesti.« Ko-

³⁵ Prav tam, 194, 201, 208, 209, 211, 213—215, 220—222, 225—227, 231, 234, 287, 290, 291, 303.

³⁶ Prav tam, 304.

³⁷ Prav tam, 306.

³⁸ Prav tam, 312.

³⁹ L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*. III, 347, citira dokument R 15048/658/92; ta bi po redosledu moral biti v fasciklu FO 371/44317.

⁴⁰ D. Biber, *Tito-Churchill*, 338—339.

⁴¹ Prav tam, 396—397; prim. L. Woodward, n. d., 351—353.

nec stavka »v nasprotju s teorijo Karla Marxa« so črtali v zadnjem trenutku; očitno, da ne bi prizadeli maršala Tita. Vendar pa je ta odlomek kasneje bil v celoti objavljen v Churchillovih spominih.⁴²

Dr. Vladimir Bakarić je 1958. leta predaval v višji jugoslovanski vojaški akademiji in razkril, da je bil general Kornjejev, vodja sovjetske vojaške misije pri vrhovnem štabu, v aprilu 1944 prav takšnega mnenja. Vedno znova je ponavljal vprašanja, kolikšen odstotek srbskega ljudstva je za kralja Petra in Dražo Mihailovića. »Mi nismo rešili problema Srbije niti vojaško niti politično,« je takrat menil maršal Tito, dr. Bakarić pa si je te njegove besede zabeležil v svoj dnevnik. »Zato je centralno vprašanje imeti podporo Hrvatske, celotne in enotne Hrvatske.« Maršal Tito je bil spomladi 1944 zaskrbljen, da ne bo imel dovolj argumentov za trditev, da partizani resnično predstavljajo tudi Srbijo.⁴³ Dr. Vladimir Bakarić pa je po študentskih nemirih v Beogradu še podrobneje o tem razpravljal 6. novembra 1968. leta:

»Angleži so bili, — to je treba priznati — Churchill je bil ta, ki je prvi razumel, kaj pomenimo. [...] Sovjeti so potem zelo močno spraševali o položaju v deželi. Smatrali so, da ima Draža Mihailović močne pozicije v Srbiji in da je to bolj ali manj hrvatska stvar in da bi morda zaradi situacije v Srbiji mi morali celo priznati kralja. Kot se vidi, so se Angleži zelo trudili, da pomagajo Draži, vendar pa so hkrati bili zelo objektivni o naši moči. Sovjeti so se borili, da ne bi priznali Draže, vendar so precenjevali njegove sile v deželi. Prav tako tudi zunaj.«⁴⁴

Položaj v Srbiji v letu 1944 je bil predmet velike pozornosti mnogih političnih analitikov v Foreign Officeu, korespondence na visoki ravni in pogovorov. Sodeč po Bakarićevih spominih so se s tem ukvarjali tudi Rusi. V že omenjenem pismu Stalinu z dne 5. julija 1944 je Tito pisal: »S obzirom na politiku Engleza prema Srbiji, gde se na sve moguće načine pokušava pojačati pozicija pristalica kralja, odnosno četnika, a oslabiti naše pozicije, mi ne možemo računati na neku efikasnu pomoć sa strane Saveznika. Baš ovde biće nam potrebna najveća Vaša pomoć da bi mogli što prije rešiti pitanje Srbije, koje je za nas vrlo važno, jer od toga zavisi konačan uspeh u stvaranju demokratske federativne Jugoslavije.«⁴⁵

Stalin in Molotov (ki je prav tako prejel podobno Titovo pismo) sta imela očitno v mislih to vprašanje, ko sta 4. maja 1948 pisala pismo CK KPJ in tako zagrešila veliko psihološko napako: »Čeprav sta francoska in italijanska KP doslej dosegli manj uspeha kot KPJ, to ni zaradi nikakršnih posebnih kvalitiet KPJ, marveč predvsem zato, ker je po uničenju partizanskega vrhovnega štaba s strani nemških padalcev, v času ko je narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji bilo v resni krizi, je sovjetska armada prišla na pomoč jugoslovanskemu ljudstvu, razbila nemškega zavojevalca, osvobodila Beograd in tako ustvarila potrebne pogoje, da je KPJ prevzela oblast. Žal sovjetska armada ni in ni mogla dati tako pomoč francoski in italijanski KP. Če bi tovariš Tito in tovariš Kar-

⁴² Prav tam 150.

⁴³ Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, I, Zagreb, 1983, 46.

⁴⁴ Prav tam, II. 567.

⁴⁵ Kot opomba 2.

delj imela pred očmi to neizpodbitno dejstvo, bi se dostojneje in skromneje vedla.«⁴⁶

Velja pripomniti, da doslej ni bila najdena kopija Titovega pisma Stalinu iz 1944. leta in da v jugoslovanskih arhivih tega pisma ni na voljo raziskovalcem.

Titovi ukazi so bili jasni in odločni. Prvega septembra 1944 je ukazal Glavnemu štabu NOV in PO Srbije, naj takoj zavzamejo mesta, ki so jih Nemci prepustili četnikom.⁴⁷ V ukazu z dne 5. septembra 1944, poslanem operativni skupini za Srbijo, beremo: »Upamtite da je u cjelokupnoj ovoj operaciji osnovni zadatak likvidacija četnika Draže Mihailovića i nedičevaca kao i njihovog aparata. Spriječite Mihailoviću da vrši mobilizaciju i da odvodi narod sa sobom. Četničke seoske starešine pohapsiti jer su oni glavna uporišta Mihailovića u narodu.«⁴⁸

V svojem znamenitem govoru na Visu 12. septembra 1944 je maršal Tito omenil tudi podporo, ki jo je še takrat v nekaterih zavezniških krogih užival Draža Mihailović.⁴⁹ Petega septembra je Tito kar najbolj odločno protestiral pri generalu Wilsonu zaradi stikov, ki sta jih z Dražo Mihailovićem v Srbiji vzdrževali britanska in ameriška vlada.⁵⁰ Ministrski predsednik Winston Churchill in general Wilson sta to odločno zanikala, vendar to ni pomirilo Tita in odstranilo njegovih sumničenj.⁵¹

Prav pred svojim tajnim odhodom z Visa je bil Tito obveščen (očitno prek ruskih kanalov; vir je bil ameriški novinar Stojan Pribičević, ki je to informacijo posredoval sovjetskemu generalu Gorškovu, pomočniku šefa sovjetske vojaške misije pri vrhovnem štabu), da je ameriški polkovnik McDowell navezal stike z Nemci v Srbiji. Po tem poročilu so Nemci predlagali zaveznikom, naj ne ovirajo njihovega umika; umikajoče se nemške čete potem ne bi poslali v borbo proti zahodnim zaveznikom.⁵²

Maršal Tito je 17. septembra 1944 poslal zelo resen opomin Pokrajinskemu komiteju KPJ za Srbijo, da se je »u Srbiji sakupila centralna reakcionarna grupa, povezana sa svim reakcionarnim grupama u Jugoslaviji, pomagana od reakcionarnih krugova iz Engleske i Amerike i od njemačkog okupatora. Iz takvog položaja sasvim je nužno proizlazilo da su svi reakcionari špekulisali na pitanju Srbije. Ali bi bilo nepravilno reći, kao što vi činite, da srbski narod igra nekakvu vodeću ulogu u ,reševanju budućnosti ostalih naroda Jugoslavije'. Šta to znači, govoreći jezikom prakse? To znači da narod u Srbiji oslobadja druge narode — Makedonce, Crnogorce itd. To, medjutim nije tačno. I može kod mnogih izazvati pogrešnu predstavu o tome kako srbski narod oslobadjanjem drugih naroda istovremeno treba da stekne i neku veću, vodeću ulogu. Pravilno je reći da se srpski narod može osloboditi samo u zajedničkoj borbi

⁴⁶ *Yugoslavia and the Soviet Union 1939—1973. A Documentary Survey*, edited by Stephen Clissold, London, 1975, 196.

⁴⁷ *Tito*, SD, zv. 23, str. 10.

⁴⁸ *Prav tam*, 56. Podobni ukazi na str. 57—59, 79, 117, 127.

⁴⁹ *Prav tam*, 112—113.

⁵⁰ D. Biber, *Tito-Churchill*, 307; prim. L. Woodward, n. d., 345—347.

⁵¹ *Prav tam*, 308, 314—316.

⁵² *Tito*, SD, zv. 23, str. 181. Prim. Jovan Marjanović, *The Neubacher plan and practical schemes for the establishment of a greater Serbian federation The Third Reich and Yugoslavia, 1933—1945*, Beograd, 1977, 486—501.

s ostalim narodima Jugoslavije i da u toj zajedničkoj borbi ne može doći do svoje vlastite slobode ako ne uništi razne velikosrpske hegemonističke klike. U toj borbi on obezbeđuje svoju nezavisnost in ravnopravnost s ostalim narodima Jugoslavije. Tu stvar je trebalo postaviti tako, a ne pričati o nekoj vodećoj ulozi, misiji i sl. Srbije u Jugoslaviji. Takav stav i takvu politiku ne bi mogao da razumije nijedan od ugnjetenih naroda Jugoslavije, a mogli bi samo da škode narodu u Srbiji, čvrstini i stvarnom jedinstvu narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji.«⁵³

Zanimivo je, da še celo v letu 1983 prof. dr. Branko Petranović meni, da so Churchillove ocene položaja v Srbiji še danes predvsem odgovorne za »anti-partizanski kompleks Srbije«. Petranović piše: »Stalno ponavljanje argumentov o Srbiji kot ‚antititovski‘ ni moglo ostati niti zunaj zavesti dela vodilnih struktur narodnoosvobodilnega gibanja, obremenjenega z dejstvom, se je državljanska vojna [!] začela na tleh Srbije in da je Mihailović to smatral za svojo trdnjavo, medtem, ko se je narodnoosvobodilna borba pretežno 1942—1944 odvijala na prostranstvih centralnega dela Jugoslavije.« In na drugem mestu: »Dolgo so zlorabljanje Churchillove besede, kako je strah od uporabe ekonomske teorije Karla Marxa, pod katerim se je razumela ukinitve zasebne lastnine in uvedba kolektivnega gospodarstva, odvracale tzv. srbske gospodarje, sicer protinemško razpoložene, da pristopijo k protifašistični fronti borbe.« Vendar pa je bil, kot že omenjeno, zadnji del stavka o »teoriji Karla Marxa« črtan iz Churchillove poslanice in ga je Tito lahko prebral kvečjemu po vojni v Churchillovih spominih.⁵⁴

Major Clarke je 13. septembra 1944 poslal navodilo britanskim zveznim oficirjem v Srbiji: »Bistveni del naše politike je, da ne pošljamo Titu orožja za borbo proti četnikom, razen če ti aktivno sodelujejo z okupatorjem ali s kolaboracionističnimi silami ali če aktivno ovirajo partizane, da dosežejo legitimne vojaške cilje. Zato nam morate zagotoviti, da je glavni vojaški cilj partizanov Beograd, ne pa, ponavljam, ne pa Mihailović.«⁵⁵

Ministrski predsednik Winston Churchill je bil glede tega zaskrbljen že 31. avgusta 1944, kar je pripeljalo do skoraj jezne izmenjave osebnih beležk med njim in zunanjim ministrom Edenom.⁵⁶ Ko je bilo slednjič brigadirju Fitzroyu Macleanu dovoljeno obiskati fronto v Srbiji, je ta v svojih poročilih stvari postavil na pravo mesto.⁵⁷

Prihod ameriške misije O. S. S. (Office of Strategic Services — Urad strateških služb, ali ameriška vojaška obveščevalna služba) pod vodstvom polkovnika Roberta McDowella v štab Draže Mihailovića je imel izredno negativen vpliv na položaj britanskih zveznih oficirjev in misij nasploh. Maršal Tito je že 5. septembra 1944 ukazal Šestemu korpusu, naj zavezniškim oficirjem, ki želijo na Madžarsko, ne dovoli gibanja brez njegovega posebnega dovoljenja.⁵⁸

⁵³ Prav tam, 165.

⁵⁴ Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji, 1933—1945*, Beograd, 1983, II, 177, 62, 127, 147, 195.

⁵⁵ PRO, WO 202/244, folio 9848.

⁵⁶ D. Biber, *Tito-Churchill*, 304, 313—314; Anthony Eden, *The Reckoning*, London, 1965, 470—471.

⁵⁷ Prav tam, 340—341, 350, 327—330.

⁵⁸ Tito, SD, zv. 23, str. 63.

Vendar je naslednjega dne Tito le dovolil ameriškemu polkovniku Huntingtonu, da odide v Srbijo.⁵⁹ Sedmega septembra 1944 je Tito ukazal, naj se zmanjšajo misije pri partizanskih divizijah v Srbiji, vendar naj se to stori na primeren način.⁶⁰ Glavni štab NOV in PO Makedonije je bil 13. septembra 1944 opozorjen, da Britanci nimajo nikakršne pravice ukazovati, kaj naj se uniči ali razstrelji.⁶¹ Iste dne je Tito zahteval nujno informacijo o ameriški misiji, o kateri so poročali, da se je izkrcala v bližini Cavtata z nalogo, da naveže stik in pomaga četnikom.⁶² Tito je 15. septembra 1944 ukazal štabu Drugega udarnega korpusa, naj takoj ujamejo (neobstoječo) ameriško misijo pri četnikih in vsem tujim misijam preprečijo sleherno škodljivo delovanje. To je bil prvi tak Titov ukaz ob zaostritvi odnosov z zavezniškimi misijami, pogojenih s prihodom ameriške obveščevalne misije v štab Draže Mihailovića.⁶³ Splošni ukaz v tem smislu je bil izdan 17. septembra 1944, vendar ni veljal za področje Osmega korpusa (Randolph Churchill je bil na čelu tamkajšnje britanske vojaške misije). Izrecno je bilo poudarjeno, da zavezniške misije poskušajo navezati stike s četniki, ustaši, belogardisti in drugimi reakcionarnimi elementi. Zato je bilo gibanje zavezniških misij poslej omejeno, prav tako tudi njihove druge dejavnosti. Razmeščene so bile lahko le pri štabih korpusov in con in niso smele obiskovati partizanskih enot. Misije niso smele dobiti nikakršnih podatkov o premikih, bojnem zaporedju partizanskih enot, operativnih načrtih itd. Komandanti so bili osebno odgovorni za izvršitev teh ukazov.⁶⁴ Premestitev dela vrhovnega štaba in zavezniških misij na osvobojeno ozemlje v Srbiji blizu romunske meje so načrtno zavlačevali po direktnem Titovem ukazu. »Arso (Jovanović) s misijama prebaciše se naknadno kad ja naredim,« je 5. oktobra sporočil Tito Rankoviću.⁶⁵ Prav tako Tito v tistem času ni želel prisotnosti Macleana, šefa britanske vojaške misije: »Pitanje Maklinovog odlaska u Vojvodinu povezano je sada i s dozvolom sovjetske vojne komande čije trupe operišu na tom sektoru. Ne vidim potrebe odlaska šefa engleske vojne misije u Vojvodinu, već bi trebalo da on bude s našim štabom, odnosno u zapadnoj Srbiji. Saopćite Maklinu da se Vrhovni štab seli u zapadnu Srbiju i da ću tamo biti i ja.«⁶⁶

Velja pa opozoriti na koincidenco med Titovim ukazom o omejitvi gibanja in dejavnosti zavezniških misij in datumom 17. septembra 1944, ko je general Wilson, vrhovni poveljnik zavezniških sil na Sredozemlju zavrnil Titovo pritožbo zaradi odnosov med zavezniški in Dražo Mihailovićem po prihodu McDowellove misije.⁶⁷

»Moje zaupanje v Tita je bilo omajano, ko sem ga srečal v Neaplju, izničilo pa se je, kot jo je pobrisal z Visa, zaradi vseh okoliščin, ki so spremljale njegov odhod. Z Rusi smo se dogovorili za enotno politiko do njega in do Jugoslavije v smislu petdeset-petdeset,« je 20. novembra 1944 Churchill sporočil generalu

⁵⁹ Prav tam, 68.

⁶⁰ Prav tam, 73.

⁶¹ Prav tam, 124.

⁶² Prav tam, 128.

⁶³ Prav tam, 152.

⁶⁴ Prav tam, 161.

⁶⁵ Prav tam, 206, 235.

⁶⁶ Prav tam, zv. 24, str. 25.

⁶⁷ D. B i b e r, *Tito-Churchill*, 315—316.

Wilsonu in dodal: »Potemtakem v tem trenutku ni govora, da bi Tita priznali za kaj več kot voditelja gverilcev, ki jim je treba pomagati, kolikor je le moč na vse načine.«⁶⁸

Maršal Tito je odgovoril na vprašanja in zahteve brigadirja Macleana za skorajšnji sestanek. Desetega oktobra 1944 je pojasnil okoliščine svojega tajnega odhoda z Visa: »Moj odlazak s Visa bio je diktiran vojnim i državnim potrebama. S obzirom na dosadašnje iskustvo s raznim pokušajima Nijemaca moj je put morao biti držan u najvećoj tajnosti. Prema tome, nema nikakve promjene u odnosima između nas i naših saveznika. Čudi me zašto se, onda, čine razne primjedbe i komentari kod savezničkih krugova. Mi smo nezavisna država i ja kao predsjednik Nacionalnog komiteta i vrhovni komandant nisam nikome van naše zemlje odgovoran za svoje postupke i rad koji je u interesu naših naroda,« je Tito sporočil Peku Dapčeviću in Sretenu Žujoviću z nalogo, da se to sporoči tako Macleanu kot Huntingtonu, s katerima da se bo v kratkem še osebno sestel.⁶⁹

Brigadir Fitzroy Maclean je napisal najboljši uradni povzetek britansko-jugoslovanskih odnosov v tistem času, preden je zapustil Jugoslavijo in odšel na novo dolžnost. Zato ni potrebno še tu povzemati ta že objavljeni dokument,⁷⁰ niti podrobneje govoriti o drugih nespornih v zvezi z letalskimi in pomorskimi operacijami, razen da ilustriramo nekatere aspekte Titovega razmišljanja v teh dneh.

Maršal Tito je iz Krajove dne 3. oktobra 1944 ukazal, naj britansko delegacijo v štabu mornarice kar najbolj prisrčno sprejmejo in naj zahtevajo, da se jugoslovanska (kraljevska) mornarica takoj izroči.⁷¹ Svoj sporazum z dr. Šubašićem (!) je maršal Tito 7. oktobra 1944 tolmačil tako: »mornarica ulazi pod neposrednu operativnu našu komandu, iako je Vrhovna komanda na Sredozemlju zadržala svoje pravo da postane vrhovna komanda nad svim jedinicama koje operišu na Sredozemlju i Jadranskom moru, pa i nad našom, koju smo dobili. To ima više administrativni karakter [...] Nikakvih novih uslova ne primam.«⁷² To je sprožilo celo vrsto novih, hudih nespornih. Poveljnik mornarice generalmajor Černi se je očitno striktno držal teh ukazov. Winston Churchill je bil revoltiran in je smatral, da gre za očitno kršitev vseh pogojev, o katerih da sta se dogovorila on sam osebno in Tito.⁷⁴

Maršal Tito je vztrajal na minimalnem številu zavezniškega osebja, ki bi nadzorovalo razdeljevanje oskrbe civilnemu prebivalstvu; umaknilo naj bi se takoj, ko bi izpolnilo svojo nalogo: »Mi ne možemo Saveznicima dopustiti kontrolo naših luka, ali možemo se dogovoriti o tome kako da oni koriste te luke«, je iz Krajove telegrafiral Aleksandru Rankoviću.⁷⁵ Tito je 17. novembra 1944 sporočil štabu mornarice, da je dovolil zaveznikom očistiti mine v dalmatinskih pristaniščih, vendar pa ni dovolil prihoda križark, odpiranja zavezniških vo-

⁶⁸ Prav tam, 371—372.

⁶⁹ Tito, SD, zv. 24, str. 50.

⁷⁰ D. Biber, *Tito-Churchill*, 453—458.

⁷¹ Tito, SD, zv. 23, str. 223.

⁷² D. Biber, *Tito-Churchill*, 286 z dne 13. avgusta 1944.

⁷³ Tito, SD, zv. 24, str. 22.

⁷⁴ D. Biber, *Tito-Churchill*, 352, 354—355.

⁷⁵ Tito, SD, zv. 24, str. 35.

jaških uradov na obali, niti niso zavezniki za kaj takega prosili.⁷⁶ Istega dne je vrhovni poveljnik zahteval natančne informacije, kdaj so po osvoboditvi mesta zavezniška letala bombardirala Zadar.⁷⁷ Potem ko je sprejel zelo ostro Churchillovo poslanico, je maršal Tito 8. decembra 1944 ukazal, naj dobro ravnajo s posadkama vojnih ladij Delhi in Colombo v Splitu ter jim dovolijo, da gredo na kopno.⁷⁸ Ta ukaz je bil ponovljen še 10. decembra 1944 z jasnim opozorilom: »Za svaki neodgovoran postopak prema savezničkim vojnicima i oficirima vaš štab mi je odgovoran.«⁷⁹

Maršal Tito je 19. oktobra 1944 iz Vršca telegrafiral vrhovnemu štabu: »Saopštite Maklinu da sada nije više poželjno bombardovanje gradova koje on predlaže. Svi ovi gradovi biće uskoro v našim rukama i ja sam odlučno protiv rušenja istih.«⁸⁰ Vendar pa je Tito dal navodila podrejenim enotam, naj uskladijo svoje premike s taktičnim bombardiranjem, ki ga je izvajalo zavezniško vojno letalstvo.⁸¹ Predlagal je, naj se določi natančna razmejitvena črta za bombardiranje iz zraka, da bi se tako izognili nepotrebnim izgubam v partizanskih vrstah.⁸² Maršal Tito pa se je pritoževal zaradi, v vojaškem pogledu, povsem ali skoraj nesmiselnega bombardiranja nekaterih navedenih mest, verjetno v Srbiji. Glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske je ukazal 26. decembra 1944, da se ne sme bombardirati mesta Zagreba niti bližnje okolice; zavezniki naj bi iz zraka bombardirali samo komunikacije.⁸³ Maršal Tito je tudi odpoklical 10. oktobra 1944 vse jugoslovansko vojaško osebje, ki je bilo v enotah britanskega vojnega letalstva RAF v Alžiru.⁸⁴

Maršal Tito je ostro nasprotoval prihodu stotih zavezniških vojakov na otok Vis proti koncu 1944. leta in ukazal, naj se okrepi tamkajšnja partizanska posadka. »Protiv dolaska ovih sto vojnika uložite protest. I mi ćemo preduzeti korake. Ispitajte tačno ima li koji preobučeni četnik medju njima. Ako se nadje, tražićemo povlačenje svih savezničkih snaga s Visa. Pazite budno da nam se četnici ne ugniježde na otocima pod tudjom uniformom«, je opozarjal Tito.⁸⁵

Aleksandar Ranković je 6. oktobra 1944 dobil Titov ukaz, naj ranjeni partizani ne odhajajo več na zdravljenje niti v Sovjetsko zvezo (!) niti v Italijo.⁸⁶ Glavni štab NOV in PO Slovenije pa je izjemoma dobil dovoljenje 25. oktobra 1944, da evakuira ranjence v Italijo; pet dni kasneje je prišel nov ukaz; ranjence naj pošiljajo predvsem v Vojvodino in Srbijo.⁸⁷

Po nemškem desantu na Drvar 25. maja 1944 na vrhovni štab v Drvarju so med partizani še narasla sumničenja, ki jih je podpihoval tudi Stalin osebno, da so zavezniki že vnaprej vedeli za načrtovani nemški napad in da so opozorili samo svojo misijo v Drvarju. Zdaj je že znano, da so Britanci res uspeli zvedeti

⁷⁶ Prav tam, zv. 25, str. 111.

⁷⁷ Prav tam, 12.

⁷⁸ Prav tam, 92.

⁷⁹ Prav tam, 98.

⁸⁰ Prav tam, zv. 24, str. 104.

⁸¹ Prav tam, 145, 151.

⁸² Prav tam, 180.

⁸³ Prav tam, zv. 25, str. 148, 180.

⁸⁴ Prav tam, zv. 24, str. 52, 113.

⁸⁵ Prav tam, zv. 25, str. 182 z dne 3. januarja 1945.

⁸⁶ Prav tam, zv. 24, str. 9.

⁸⁷ Prav tam, 129, 147.

za šifro Rösselsprung prek Ultra, da pa britanska misija ni bila vnaprej opozorjena, da bi se, kot se domneva, zagotovila tajnost te strogo varovane zavezniške obveščevalne operacije pri prestrežanju in dešifriranju nemških radijskih depeš. Vendar pa ni bilo nič rečeno, kakšen je bil položaj Randolpha Churchilla v tistih dneh!⁸⁸

Ko je omenjal Titovo nenadno odpoved, da odleti na obisk h generalu Wilsonu v Caserto julija 1944, je dr. Vladimir Bakarić 1974 v televizijskem intervjuju povedal, da je Tito to storil zaradi govoric, da bi se mu utegnilo kaj zgoditi. »Naši ljudje so potem omejili gibanje britanskih oficirjev na Visu. Prišlo je do raznih majhnih preprirov, deloma zaradi naših sumničenj, deloma zaradi dejavnosti raznih služb,« je dejal dr. Bakarić.⁸⁹

Aleksandar Ranković, šef partizanske obveščevalne službe OZNE, je 30. septembra 1944 obvestil maršala Tita (ta se je takrat mudil v Moskvi), da so v Petem korpusu odkrili vohunsko mrežo britanske tajne obveščevalne službe Intelligence Servicea. Ti agenti so načrtovali fizično likvidacijo partizanskih štabov in vodilnih osebnosti v primerno izbranem trenutku. Vendar pa je bil Ranković previden in je dodal: »Opozorili bomo Uglješo [Danilovića] na možno provokacijo Gestapa.«⁹⁰

Edvard Kardelj je brez takšnih rezerv 4. oktobra 1944 opozoril CK KP Slovenije, in zahteval, naj bodo v bodoče skrajno budni. Namignil je na Britance, in omenil, da so, kot je vse kazalo, tovarno orožja v osvobojenih Užicah jeseni 1941. leta pognali v zrak drugi, ne pa Nedićevi ljudje.⁹¹ Sovjetski obveščevalni strokovnjaki so prišli v Krajovo in o tem je maršal Tito 9. oktobra 1944 obvestil Aleksandra Rankovića; navedeni so bili priimki teh oficirjev (v Slovenijo sta bila poslana majorja Žavronkov in Sorokoumov) in njihova razporeditev pri Glavnih štabih Vojvodine, Srbije, Makedonije, Črne gore, Hrvatske in Slovenije.⁹² Maršal Tito je 10. oktobra ukazal naj vsaj dva osumljenca za dejavnost Intelligence Servicea pošljejo v Krajovo; zahteval je natančno poročilo o rezultatih preiskave o dejavnosti odkritja vohunske organizacije v Petem korpusu in poudarjal, da je to zelo pomembno.⁹³

Zavezniki so redno pošiljali vojaško oskrbo, orožje in opremo partizanskim enotam v Jugoslavijo po zraku, morju in kopnem. Občasno je seveda prihajalo do raznih zapletov in nesporazumov, celo nezadovoljstva med zavezniškimi oficirji za zvezo, ker njihovih mnenj v bazi niso upoštevali. V 1944. letu so po poročilu podpolkovnika Williama Deakina 11. januarja 1944 Foreign officeu zavezniki poslali naslednjo pomoč (v oklepaju je naveden še podatek za celotni seštevek te pomoči za čas od 1. januarja 1944 do 5. maja 1945):

13 185 (20 457) ton hrane; 211 099 (350 043) bojnih uniform; 104 907 (161 646) plaščev; 300 587 (418 144) čevljev; 62 007 (111 236) odev; 148 (286) ton medicinske oskrbe; 86 (116) protiletalskih topov; 247 (248) protitankovskih topov; 1461 (1762) minometalcev; 667 (816) protitankovskega orožja PIAT; 460 (460) srednje težkih

⁸⁸ F. H. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*, III/1, London, 1984, 163–169, D. Biber, *Tito-Churchill*, 173, op. 276.

⁸⁹ V. Bakarić, n. d., izdaja 1978, II, 230.

⁹⁰ Arhiv CK SKJ, CK KPJ 1944/323.

⁹¹ Prav tam, CK KPJ 1944/269.

⁹² Tito, SD, zv. 24, str. 39.

⁹³ Prav tam, 47.

strojnic; 10 850 (12 319) lahkih strojnic; 41 161 (49 063) brzostrelk znamke Sten; 96 550 (115 514) pušk; 2266 (2266) protitankovskih pušk; 124 (156) 75 mm topov; (drugih topov v vsem tem času 59); 689 229 (873 639) granat; 91 849 (106 549) min; 631 (753) ton eksploziva; 114 267 235 (167 321 175) kosov raznih vrst municije; 74 (103) tankov Stuart; 24 (26) oklopnih vozil; 240 (525) drugih vozil; 4986 (podatka ni) ton goriva in olja; 864 (1731) radijskih oddajnikov in sprejemnikov, itd., da ne navajamo drugih zanimivih podrobnosti o oblačilih, motociklih, telefonih, kronometrih, bazukah, granatah in podobno.

»Večji del zgoraj navedene oskrbe so v Jugoslavijo prepeljala britanska, ameriška, ruska ali italijanska letala. Uspešnih poletov v 1944 je bilo: britanskih in ameriških 5224, italijanskih 692 in ruskih 422. Ostala oskrba je bila poslana v Jugoslavijo po morju,« je sklenil svoje poročilo podpolkovnik William Deakin.⁹⁴

Zanimivo je primerjati podatke o zavezniški pomoči partizanom s podatki o sovjetski tovrstni pomoči, kot to po uradnih sovjetskih virih navaja Dušan Plenča.⁹⁵ Navajamo te podatke in vzporedno v oklepaju podatke o zavezniški pomoči in oskrbi: 491 letal (jugoslovanski piloti so leteli v eskadrilah RAF); 96 515 (115 514) pušk; 20 528 (ni podatkov) pištol; 68 819 (61 842) strojnic, puško-mitraljezov in avtomatskega orožja; 3797 (2246) protitankovskih pušk; 3364 (1762) minometalcev; 170 (248) protitankovskih topov; 895 (463) raznih topov; 65 (103) tankov; 1329 (1731) radijskih sprejemnikov in oddajnikov. Plenča navaja še 7 vojaških premičnih bolnišnic za kirurško intervencijo in terapijo, 4 kirurške poljske bolnišnice divizijskega tipa in nespacificirani tehnični in drugi material za oskrbo NOVJ. Znano je, da zavezniki niso zahtevali plačila za svojo oskrbo partizanskih enot v Jugoslaviji. V znanosti doslej ni razčiščeno, koliko je za svojo pomoč med ali po vojni zaračunala Sovjetska zveza.⁹⁶

⁹⁴ PRO, FO 371/48805, R 908/2/92; WO 204/1357.

⁹⁵ Dušan Plenča, *Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata*, Beograd, 1962, 344 po Kolektiv avtorov, *Sovetskie voruzhenije sili v borbe za osvobodjenje narodov Jugoslavije*, Moskva, 1960, 50. Prim. Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, Ljubljana, 1980; 41; V. Velebit, n. d., 193, 298, 319—320.

⁹⁶ V zapisniku seje politbiroja CK KPJ dne 12. marca 1945, prej v osebni arhivu predsednika Tita (sedaj v arhivu Predsedstva CK SKJ) so navedene Hebrangove besede: »Mi smo Rusima dali 4 i pol milijarde. Misli, da im više ne treba dati, jer su oborili dinar. Sada nijesu na našoj teritoriji.«

Summary

THE YUGOSLAV PARTISANS AND THE BRITISH IN 1944

The paper was presented at the symposium on British political and military strategy in Central, Eastern and Southeastern Europe in 1944, held in London in December 1984. The author surveys the relevant scientific literature and references dealing with these questions and analyses the major problems mutual disagreements and suspicions, illustrating them with newly discovered fragments Tito's and Kardelj's works. The prime concern of the partisan leaders was focused on the possibility of the allied forces' disembarkation and intervention in Yugoslavia. The paper also reveals and compares the data on the help and provisions supplied by the British and the Soviets to the Yugoslav National Liberation Army.